

Н. В. АРТИКУЦА,

кандидат філологічних наук,
доцент, науковий керівник
Центру інноваційних методик
правничої освіти
Національного університету
«Києво-Могилянська академія»,
м. Київ

ВИСОКОЕФЕКТИВНІ МЕТОДИКИ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАВНИКІВ

Розроблення і впровадження інноваційних методик викладання у науково-навчальну діяльність кожного університету слугує важливим фактором модернізації та підвищення якості вищої освіти в Україні. Стаття містить опис найбільш ефективних методів сучасної університетської підготовки спеціалістів і магістрів права з рекомендаціями щодо їх застосування.

Разработка и внедрение инновационных методик преподавания в научно-учебную деятельность каждого университета является важным фактором модернизации и повышения качества высшего образования в Украине. Статья содержит описание наиболее эффективных методов современной университетской подготовки специалистов и магистров права с рекомендациями по их применению.

The development and introduction of innovation methods of teaching in education research activity each university is an important factor in modernization and improving the quality of Ukraine higher education. The article contains a description of the most effective methods of modern university training Specialists and Masters of Law with recommendations for their practices.

У системі вищої юридичної науки й освіти в Україні нині відбуваються динамічні зміни, пов'язані з оновленням змісту і форм професійного навчання майбутніх правознавців, пошуком нових перспективних моделей їх фахової підготовки відповідно до європейських вимог та професійних стандартів.

Розвиток України як демократичної, соціальної та правової держави, в якій визнається і діє принцип верховенства права, здійснення правової реформи, важливою складовою якої є адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу, створення ефективної системи правового забезпечення в різних сферах суспі-

льного життя, підвищення якості нормотворчої, правоохоронної та правозастосовчої діяльності, становлення громадянського суспільства, - усі ці фактори обумовлюють коло найбільш актуальних науково-освітніх завдань української вищої юридичної школи.

Сучасна професійна підготовка студентів-правників у вищих навчальних закладах повинна бути максимально спрямована на майбутні фахові потреби, формувати такий високий рівень професійної та загальної культури, компетентності, який дозволить випускникам підтримувати високий професіоналізм у будь-якій сфері правової діяльності (законодавчій, виконавчій, судовій, слідчо-розшуковій, нотаріальній, науково-освітній тощо).

«Академізація» вищої школи, за висловом академіка НАН України Ю. С Шемшученка, є важливим за сучасних умов фактором освітніх інновацій, модернізації вищої освіти на принципово нових засадах [1]. Поглиблюється науково-теоретичний рівень професійної підготовки правника та водночас посилюється її практичне спрямування. Оскільки майбутні правники працюватимуть в умовах жорсткої конкуренції та серйозного професійного ризику, кваліфікація правника має бути такою, щоб забезпечувати європейський рівень професійних вимог та стандартів. Для цього мають бути сформовані навички постійного оновлення й удосконалення свого фахового рівня протягом усього життя, готовність до здобуття нової кваліфікації, перепрофілювання у тій чи іншій галузі юридичної діяльності.

Ось чому головне завдання вищої юридичної школи полягає насамперед у тому, щоб навчити студента-правника постійно здобувати та продукувати нові знання, застосовувати навички самостійного дослідницького пошуку, виявляти творчість у вирішенні складних професійних проблем і ситуацій.

Підготовка висококваліфікованих юридичних кадрів для різноманітних сфер юридичної діяльності потребує також відповідного нормативного, фінансового, матеріально-технічного та науково-методичного забезпечення.

Предметом нашої статті є проблема удосконалення науково-методичної складової сучасної підготовки правознавців у вищій школі. Адже питанням методології, методики і практики викладання юридичних дисциплін у вищій школі, власне дидактичний аспект правосвітньої діяльності приділяється недостатньо уваги. Методи і форми викладання дисциплін на юридичних факультетах, будучи важливим дієвим механізмом активізації творчого потенціалу учасників навчального процесу, мають стати предметом спільного фронтального теоретико-прикладного дослідження правознавців (викладачів усіх навчальних фахових дисциплін (як загальнотеоретичного циклу, так і галузевих і міжгалузевих наук), педагогів-психологів, методистів тощо [2]).

Центр інноваційних методик правничої освіти факультету правничих наук Національного університету працює над створенням повного реєстру методів і методик викладання дисциплін на юридичних факультетах та в умовах правничих клінік. Нами визначений широкий спектр ефективних (насамперед інноваційних, активних та інтерактивних) методів професійного навчання, які можуть застосовуватися для підвищення якості викладання базових правових, суміжних із правом та інших гуманітарних дисциплін.

Подаємо перелік основних методів і робочих прийомів: аналіз правової ситуації (метод ситуацій, або кейс-метод); аналіз помилок, колізій, казусів; аудіовізуальний метод навчання; брейнстормінг (мозковий штурм); дебати; дерево рішень; дискусія; дискусія із запрошенням фахівців; діалог Сократа (сократів діалог); ділова (рольова) навчальна гра (студенти перебувають у ролі законодавця, експерта, юрисконсульта, нотаріуса, клієнта, судді, прокурора, адвоката, слідчого); експрст-промова; займи позицію; законотворчий процес; заповни пропущене; запрошення спеціалістів; імітація спрощеного судового слухання (суд від свого імені); інтерактивний виступ; калейдоскоп («ажурна пилка»); карусель; колегіальна нарада; коло ідей; коментування, оцінка (або самооцінка) дій учасників; майстер-класи; медіація; метод аналізу і діагностики ситуації; метод інтерв'ю (інтерв'ювання) та консультування; метод проєктів; моделювання; мозковий штурм; навчальний «полігон»; «навчаючи вчуся»; наочні посібники; незакінчене речення; переговори; повернутий аргумент; поєднання слів; прес-конференція; PRES-формула (від англ. Position - Reason - Explanation or Example - Summary); проблемний (проблемно-пошуковий) метод; публічний виступ; робота в малих групах; робота в парах; рольові ігри та технології їх проведення; соціальні проєкти; стоп-кадр: сюрприз; творчі (проблемні) завдання; ток-шоу; тренінги індивідуальні та групові (окремих і комплексних навичок); шкала оцінки; я-висловлювання та інші.

Представлені методи можна класифікувати за різними ознаками. Так, А. О. Галай та В. В. Стаднік у навчально-методичному посібнику «Інтерактивні методики викладання у правоосвітній діяльності», виділяють такі групи методів: обслуговуючі (допоміжні) (правила, знайомство, мотивація, рухливі вправи, рефлексія, оцінювання, методики налагодження контакту); основні навчальні (мозковий штурм, розгляд правових ситуацій, рольові ігри, робота в парі, робота малих групах); конкретизуючі ігрові методи, які дають змогу зосередитись на розгляді навчального матеріалу (дерево рішень, парафразування, навчаючи вчуся, шкала оцінки, я-висловлювання, послідовне обґрунтування («ПРЕС»), коло ідей; «сократів метод»; правнича промова; заповніть пропущене; поєднання слів; незакінчене речення; стоп-кадр; методи дискутування (займи позицію, повернений аргумент, дебати, ток-шоу, прес-конференція, карусель) та поєднані (комплексні) методи, які включають поєднання прийомів з різних груп методів (калейдоскоп («ажурна пилка», акваріум, постановка запитань, імітація спрощеного судового слухання, сюрприз, колегіальна нарада, законотворчий процес, переговори, медіація) [3].

Мистецтво викладача-новатора полягає в тому, щоб у процесі постійного пошуку нових методів і форм роботи, удосконалення своєї педагогічної майстерності, власного професіоналізму, знаходити оптимальне поєднання найефективніших методів і засобів для досягнення навчальної мети. Не можна не погодитись з тим, що «головне - це творчий пошук нових методів, адаптація особливих педагогічних методів з інших напрямів освіти (наприклад, природничого спрямування, мовної підготовки, апробація видозмін до використовуваних методик. Адже методи - не самоціль, а засіб досягнення навчального результату - формування висококваліфікованого фахівця-практика, свідомого будівничого правової держави» [4].

Вивчення методик викладання з позиції їхньої новизни, ефективності, дієвості, доцільності використання у викладанні тих чи інших юридичних дисциплін, здійснюване Центром інноваційних методик правничої освіти на факультеті правничих наук Національного університету «Києво-Могилянська академія», дозволило визначити найбільш ефективні методики з багатими потенційними можливостями розвитку та адаптації до нових навчальних потреб і дидактичних завдань. У рамках даної статті розглянемо деякі з них.

Метод конкретних ситуацій (МКС), або кейс-метод заслуговує на почесне перше місце в сучасній методичній викладанні юридичних дисциплін. Якщо у вищих навчальних закладах США та країнах Західної Європи цей метод застосовується понад 100 років для вивчення юриспруденції (а згодом і бізнесу, менеджменту та ін.), проте в Україні він починає широко впроваджуватись протягом останніх десяти років. В основу методу покладено принцип прецеденту, або випадку (case), що існує в англосаксонському праві і слугує вагомим критерієм прийняття рішення у судовій справі за відсутності різного роду кодексів (цивільних, кримінальних, адміністративних тощо) [5].

А. Наумов зазначає: «Право як навчальний курс за свою тривалу історію увібрало в себе декілька багатотомних зібрань з описом прецедентів та випадків у своїй галузі, що слугували фактологічною основою у використанні МКС» [6]. Цінність цього методу, запровадженого у навчальний процес спочатку Гарвардської школи права, а пізніше і Гарвардської школи бізнесу, полягає у його прикладній спрямованості, коли студент навчається приймати професійні рішення ще в університетській аудиторії.

Аналіз конкретних ситуацій, їх обговорення, ознайомлення з різними підходами до вирішення проблеми, пошук необхідної інформації, - усе ці види робіт допомагають сформувати важливі для представників юридичної професії практичні вміння й навички: комплексного підходу до аналізу й оцінки фактів, логічного та причинно-наслідкового стилю мислення, правильного прийняття рішення. Застосування МКС потребує від викладача ретельного добору теоретичного і практичного матеріалу. Так, спочатку він пропонує студентам попередньо опрацювати необхідний теоретичний матеріал з певної проблеми, потім дає конкретні приклади казусів, які слід розібрати із студентами в аудиторії. Власний практичний професійний досвід викладача у цій роботі набуває особливої ваги. Використання кейс-методу в умовах правничої клініки допомагає краще підготуватись до аналізу і кваліфікації конкретної справи, спілкування з клієнтом, збору матеріалів, оформлення документів і можливого представлення інтересів клієнта в суді.

Ділова (рольова) гра є одним із найбільш популярних серед студентів видів навчальної роботи, адже ґрунтується вона на творчості, змагальності, колективній співпраці. Основна особливість будь-якої ділової гри полягає у створенні ситуації, максимально наближеної до реальної, в якій студент-правник повинен виконати необхідні професійні дії, правильно застосувати набуті знання, виявити навички роботи з клієнтами, колегами, а також вміння працювати з нормативними документами. Мета ділової (рольової) гри - формування й закріплення практичних навичок під час виконання певної ролі через залучення власного досвіду, пережиті почуття.

Метод цей доцільно використовувати у процесі викладання багатьох фахових дисциплін. Наприклад, це може бути розгляд трудового спору у комісії з трудових спорів (у курсі «Трудове право»); обговорення законопроекту (у різних курсах: від «Конституційного права України» до «Мови права» та «Юридичної техніки»); обговорення на спільному засіданні питання про створення спільного україно-німецького підприємства з переробки ядерних відходів («Міжнародне право», «Міжнародне екологічне право»); обговорення стану виконання екологічного законодавства на службовому засіданні обласної прокуратури («Екологічне право», «Прокурорський нагляд»); обговорення стану дотримання земельного законодавства на засіданні колеґії обласної прокуратури («Земельне право», «Прокурорський нагляд») та ін. Можна запропонувати студентам провести засідання комісії у справах неповнолітніх («Овенальна юстиція» «Адміністративне право», «Правоохоронні органи»).

Рольова гра може також використовуватися для закріплення однієї або кількох конкретних професійних правничих навичок. Застосування методу рольової гри надає можливість її учасникам сформувати і вдосконалити навички критичного мислення, ефективної комунікації, професійної етики, розв'язання правових проблем, відпрацювання різних варіантів поведінки в проблемних ситуаціях, а також допоможе навчитись розуміти позиції інших людей, бути толерантним. Навчання через ділову (рольову) гру істотно відрізняється від викладання предметів матеріального права і теорії права. Тут немає єдиної правильної відповіді, чи єдиного підходу. Кожен студент, виконуючи завдання, діє у властивій йому манері на основі свого досвіду, Можна запропонувати студентам розіграти ті ситуації, в які вони вже потрапляли.

Ефективність цього методу визначається якістю попередньої підготовки викладача і студентів. Готуючись до рольової гри, викладач має спеціально розробити фабулу (короткий опис ситуації, що повідомляється всім учасникам), визначити їх ролі та підготувати конфіденційну інформацію для виконавців ролей, скласти завдання для учасників і спостерігачів, інструкції для активних учасників гри, підібрати нормативні матеріали, визначити час для проведення гри, сформулювати запитання для зворотного зв'язку,

У процесі викладання процесуальних дисциплін для підготовки студентів до судової практики найкраще застосовувати метод рольової гри «Судовий процес», або метод інсценування судового засідання (Moot Court). Це може бути розгляд цивільної справи у районному суді («Цивільне процесуальне право», «Сімейне право», «Судова риторика»); розгляд позовної заяви в арбітражному суді («Арбітражне процесуальне право»); попереднє слухання або розгляд кримінальної справи (у суді першої інстанції; касаційної інстанції тощо) («Кримінально-процесуальне право», «Кримінальне право»; «Судова риторика»). Розігрування судового процесу у вигаданій справі або тій, що вже вирішена судом, має за мету підготувати студентів до участі у судовому процесі: позмагатись у красномовстві, сформувати та захистити свою позицію, висвітлити власне бачення якогось питання. Для інсценування судового засідання використовують спеціальні приміщення - судові зали з необхідними меблями та технічним обладнанням: мікрофони, відеокамери з можливістю відеозапису матеріалу, відеомагнітофони для

трансляції та перегляду необхідних відеоматеріалів, магнітофону для прослуховування записів тощо. Функція викладача - відпрацювати заздалегідь увесь сценарій судового розгляду справи з урахуванням ролі кожного учасника гри. Бажано запросити експертів (суддів, адвокатів, прокурорів) для аналізу дій учасників, висловлення зауважень і пропозицій, ознайомлення з їхнім професійним досвідом.

Щодо можливих ролей у ділових іграх, то перелік її учасників визначається залежно від її характеру, змісту і призначення. Студенти-правники можуть виконувати ролі не лише учасників судового засідання, але й державних службовців, керівників різного рівня, депутатів, експертів, працівників правоохоронних органів та ін. Бажано призначати спеціальних аналітиків-експертів, які спостерігають за перебігом гри та надають їй всебічну оцінку. Гра посилює мотивацію студентів до навчання, оскільки дозволяє наочно побачити або відчутти прогалини у знаннях (своїх та інших дійових осіб). При проведенні рольових ігор слід прагнути, щоб кожен учасник зміг неодноразово виступити і як активний учасник, і як спостерігач, і як коментатор.

У процесі підготовки та під час гри активізуються аналітичні здібності студента, формуються навички професійного мислення, аргументування, публічного фахового мовлення, роботи з юридичними документами, кодексами та іншими нормативно-правовими актами.

Виконання ролі у діловій грі слугує ефективним методом удосконалення професійних мовних навичок та ораторської майстерності. Для розвитку риторичних здібностей слід рекомендувати студентам ознайомитися з судовими промовами відомих адвокатів і прокурорів як минулих часів, так і сучасників з метою їхнього аналізу. При цьому бажано звернути увагу студентів на аргументацію позиції оратора, риторичні прийоми і засоби, що використовує промовець із точки зору їх вдалого чи невдалого застосування, допомогти розібратись у «секретах» красномовства видатних правників. Такий текстуальний мовностилістичний аналіз відомих промов правників можна здійснювати і під час вивчення студентами дисциплін лінгво-правового циклу, зокрема, «Судової риторики», «Мови права», «Ділової української мови», «Правничої лінгвістики».

Доцільно застосувати відеозапис промови в судовій навчальній грі для того, щоб надати студентові можливість оцінити власну поведінку, увесь комплекс застосованих у процесі виступу вербальних і невербальних засобів (інтонація, наголоси, рухи, жести, манери) промовців тощо.

Щодо розподілу часу на проведення основних етапів рольової гри, раціональним є таке співвідношення: пояснення умов (10-15% часу), робота в малих групах (15-25%), презентація та обговорення (40-50%), підсумки (15%).

Проблемний (проблемно-пошуковий) метод може застосовуватись у практиці викладання всіх юридичних і неюридичних дисциплін. Він передбачає, як видно із самої назви, проблемний виклад матеріалу, проблемні евристичні діалоги, вправи проблемно-пошукового характеру, створення певної проблемної ситуації, організації спільного пошуку оптимального варіанта вирішення проблеми, зокрема шляхом обговорення, «ініціативних» дій учасників.

На відміну від традиційних методів, що здебільшого зорієнтовані на репродукцію та закріплення знань, проблемно-пошукові методики вимагають від студентів не простого відтворення інформації, а творчості, оскільки містять у своїх умовах елемент незнаного, невідомого. Джонні Цезерані у праці «Від мозкового штурму до великих ідей» зазначає: «Парадокс, творчості, інновацій і лідерства, полягає в тому, прагнучи винайти щось нове, відшукуючи це нове, ви часто не знаєте, куди ви йдете, - це схоже на рух у тумані. Тут може допомогти синектичний процес рішення творчих проблем» [7]. Щодо правильної відповіді, то вона в деяких випадках може бути невідома й викладачеві, або відповідей може бути декілька.

Складовими елементами й етапами застосування цього методу в навчальній діяльності є: обрання викладачем проблеми з низки актуальних; її формулювання й постановка перед студентами; підготовка студентів до участі у вирішенні проблеми; обговорення проблеми; аналіз запропонованих ідей щодо розв'язання проблеми, їх оцінка та узагальнення. Метод цей ефективно поєднується з іншими, у даному випадку допоміжними методами: сократів діалог, мозковий штурм, дерево рішень, дискусія, імпровізація, моделювання.

Проблемно-пошуковий метод широко застосовується і в умовах правничої клініки для пошуку шляху та засобів вирішення практичної проблеми.

Моделювання у науково-навчальній діяльності - дієвий дидактичний інструмент узагальнення, конкретизації, прогнозування юридичних ситуацій. Це універсальний метод наукового дослідження будь-яких об'єктів та явищ на їхніх аналогах (моделях) з метою вивчення їхніх характеристик, прогнозування дій і наслідків, пошуку оптимального варіанта тощо. Однак як метод навчання він виявився не менш ефективним. Адже за допомогою певної абстрактної або матеріальної моделі, наочної або вербальної можна не лише відтворити певні властивості предмета або явища, а й детально розглянути його компоненти, загальну структуру, систему внутрішніх і зовнішніх зв'язків, функційні параметри, спрогнозувати розвиток явища (предмета, структури, відносин тощо) у майбутньому.

У процесі викладання моделі доцільно унаочнити за допомогою різних засобів (схем, графіків, малюнків, графічних та віртуальних зображень, наприклад за допомогою комп'ютерної графіки, мультиплікації, мультимедійних засобів тощо). Ідеальні моделі та образи можуть також вербалізуватись за допомогою мовних конструкцій, переважно образних, метафоричних.

На лекційних і семінарських, практичних і лабораторних заняттях з різних юридичних дисциплін метод моделювання може бути застосований щодо конкретної правової ситуації, можливої поведінки, пошуку причинно-наслідкових зв'язків у слідчій або іншій діяльності, виявлення схем правомірної / неправомірної поведінки, особистості правопорушника, прогнозування наслідків і навіть моделювання характеру навчальних дій (викладача, студента).

Обов'язкове в сучасних умовах застосування відеоматеріалів, слайдів, мультимедійної техніки. Останні можуть містити різноманітні схеми, таблиці, графіки, малюнки, фото. Під час роботи у юридичних клініках доцільно переглядати відеозаписи

роботи з клієнтами, рольових ігор тощо. Корисним є також перегляд з навчальною метою художнього або документального фільму на правову тематику з обов'язковим подальшим обговоренням.

У роботі з магістрами ми використовували цей метод у формі перегляду фрагментів телевізійних матеріалів, які містили висловлювання та вчинки, що можуть слугувати підставою для судового позову на захист честі, гідності, ділової репутації, зокрема рекламних роликів, що спричинюють розпалювання міжнародної, міжетнічної, міжрелігійної ворожнечі тощо.

«Мозковий штурм» (брейнстормінг) - надзвичайно ефективний стимулятор творчої активності та інтелектуального потенціалу учасників навчального процесу. Назва методу «мозковий штурм» або «мозкова атака» є калькою з англ. brain storming, яке нині використовується і в транслітерованому виді - брейнстормінг. Це метод організації спільної творчої роботи в аудиторії з метою знайти плідні ідеї, конструктивні рішення, шляхи розв'язання складних проблем або нестандартних ситуацій. Цей метод доцільно застосовувати на самому початку розв'язання проблеми або якщо цей процес зайшов у глухий кут. Його головне завдання - запропонувати найбільшу кількість варіантів рішення, не вдаючись до їхнього аналізу та критики.

На першому етапі учасники генерують свої ідеї та пропозиції. Наприклад: Як докази можуть бути зібрані у цій справі? До яких наслідків може призвести договір дарування? Усі пропозиції фіксуються (на дошці).

У формі «мозкового штурму» студенти можуть, наприклад, відповідати на запитання: «Як відреагує на ту чи іншу позицію протилежна у справі сторона?» або «Які наслідки для клієнта буде мати ця угода?» та з'ясовують усі можливі варіанти для остаточного розв'язання проблеми.

Другий етап мозкового штурму полягає у відборі перспективних пропозицій, їх обговоренні, оцінюванні, класифікації. Ефективно при цьому працювати в малих групах із застосуванням елементів дискусії та обговорення. Функція викладача полягає у забезпеченні контролю, заохоченні студентів до активної участі у продукуванні ідей, виявленні правильних рішень, висвітленні перспектив подальшого розвитку висловлених ідей.

Отже, ознайомлення викладачів права із системою методів, можливостями та особливостями їхнього застосування у професійній підготовці правників, передусім у сфері «практичного права», допоможе викладачу побудувати власний методичний інструментарій, здійснювати педагогічні експерименти та пошуки оптимальних засобів навчання.

Література:

1. Шемшученко Ю. С Інтеграція юридичної освіти і науки // Часопис Київського університету права. - 2005. - №3. - С. 3-6.
2. На цьому неодноразово наголошували учасники Міжнародної науково-методичної конференції «Інноваційні технології у вищій юридичній освіті», яка відбулася 25-28 травня 2005 р. у Національному університеті «Києво-Могилянська академія».

3. Галай А. О., Стаднік В. В., Іваніщ Я. В. Інтерактивні методики викладання у право-освітній діяльності: Тренінговий комплекс: Навч.-метод. посібник / За ред. А. О. Галай. - К.: Атика, 2006. - С 13, 16.
4. Там само. - С 3.
5. Бармс Л. Б., Кристенсен К. Р., Хансен З. Дж. Преподавание и метод конкретных ситуаций (конкретные ситуации и дополнительная литература): Пер. с англ. А. И. Наумова. - М.: Гардирики, 2000. - С. 9-10.
6. Там само. - С. 10.
7. Цезерани Д. От мозгового штурма к большим идеям: NLP и синектика в инновационной деятельности. - Пер. с англ. В. В. Егорова. - М.: ФАИР-ПРЕСС, 2005. - С. 56.